

CHOLERA „LIMPAMŲ LIGŲ“ KONTEKSTE: PREVENCIJOS IR GYDYMO REKOMENDACIJOS LIETUVOJE XX AMŽIAUS PIRMOJOJE PUSĖJE

Asta Skujytė-Razmienė

 ORCID ID: 0000-0002-4583-2041

ABSTRACT

The press (books, newspapers, magazines, calendars, etc) in the Lithuanian language educated its readers extensively on the prevention and treatment of infectious diseases in the early 20th century. However, the frequent outbreaks of various epidemics from the 1900s to the 1930s raises the question whether this information really reached its target audience, especially when, as folklore sources show, folk medicine was still heavily relied on in the provinces. The article addresses this question by taking cholera as an example. It compares the methods of protection against cholera and its treatment, as presented in Lithuanian periodicals and professional publications, with narratives of folk medicine collected in archives. In the collected material, the author looks for definitions of the folk concept of communicable diseases (*limpamos ligos*, the name given to infectious diseases at the time), which may have influenced the limits to which people followed the recommendations of medics in the first half of the 20th century.

KEYWORDS: public health, health education in 20th-century Lithuania, folk medicine, cholera, infectious diseases.

ANOTACIJA

Lietuviška spauda (knygos, laikraščiai, žurnalai, kalendoriai etc.) XX a. 1–4-uoju dešimtmečiais intensyviai švietė savo skaitytojus užkrečiamųjų ligų prevencijos ir gydymo klausimais. Vis dėlto nurodytu laikotarpiu dažnos įvairios epidemijos kelia klausimą, ar ši informacija pasiekdavo adresatą, ypač kai provincijoje, kaip rodo tautosakos šaltiniai, tebebuvo smarkiai kliaujamasi liaudies medicina. Straipsnyje šis klausimas sprendžiamas kaip pavyzdį pasirinkus choleros ligą. Lietuviškoje periodikoje ir specialiuose leidiniuose pateikti apsisaugojimo nuo šios ligos bei jos gydymo metodai yra lyginami su archyvuose surinktais liaudies medicinos tekstais. Analizuojant surinktą medžiagą, taip pat išryškina liaudiškoji *limpamos ligos* samprata (taip tuo metu vadintos užkrečiamosios ligos), galėjusi turėti įtakos XX a. pirmosios pusės gydytojų rekomendacijų recepcijai plačiojoje to meto visuomenėje.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: visuomenės sveikata, sveikatos švietimas Lietuvoje XX a., liaudies medicina, cholera, užkrečiamosios ligos.

Asta Skujytė-Razmienė, Dr, Research Fellow, Institute of Lithuanian Literature and Folklore, Antakalnio g. 6, LT-10308 Vilnius, Lithuania. E-mail: astars@liti.lt.

Įvadas

XX a. pirmojoje pusėje užkrečiamosios, arba, kaip tuomet vadinta, *limpamos*, ligos Lietuvoje buvo dažnas reiškinys: cholera, dėmėtoji, grįžtamoji, vidurių šiltinės (*tyfas*), raupai, difterija (*smaugos*), tuberkuliozė (*džiova*), skarlatina (*karai*), dizenterija (*kruvinoji*), gripas (*infulenca, irmédė*), maliarija (*drugys*), venerinės ligos, trachoma – pagrindinės infekcinės ligos, minėtu laikotarpiu kankinusios lietuvius. Nuo pat XX a. pradžios gydytojų siekta, kad informacija, kaip apsiginti nuo išvardytų (ir kitų užkrečiamųjų) ligų ar kokius gydymo būdus taikyti jomis susirgus, pasiektų kuo platesnę visuomenės dalį. Šiuo tikslu buvo leidžiami įvairaus pobūdžio leidiniai: 1922 m. laikraštyje „Medicina“ dr. Kazys Grinius paskelbė straipsnį „Medicinos ir higienos žinių populiarizacija lietuvių tarpe“ ir pateikė „medicinos knygų, išėjusių lietuvių kalba, sąrašą“, apimančį 204 leidinius, pasirodžiusius nuo XIX a. pab. iki 1922 m¹. Tarpukariu itin daug dėmesio buvo skiriama *džiovos* prevencijai ir gydymui, informacijos apie ją sklaidoje aktyviai dalyvavo „Draugija kovai su tuberkuliozu“, išleidusi įvairių leidinių (pvz., dr. L. Kogano „Džiova ir kaip kovoti su ja“ (1925 m., Kaunas), dr. K. Griniaus „Nepasiduokime džiovai“ (1926 m., Kaunas), dr. S. Laurinavičiaus „Patarimai sergantiems plaučių džiova“ (1928 m., Kaunas) ir t. t.). 1926–1940 m. ši draugija taip pat leido metraštį „Kova su džiova“. 4-ajame dešimtmetyje aktualios sveikatinimo informacijos buvo galima rasti ir kalendoriuose (pvz., 1932 m. Kaune išleistas kalendorius su patarimais „Kaip apsisaugoti nuo ligų“). Į žinių apie lytiškai plintančias ligas sklaidą įsitraukė labdaros organizacija „Pieno lašas“, 1923–1940 m. veikusi Kaune². XX a. pirmojoje pusėje žmonių švietimu užsiėmė įvairūs tuo metu leisti laikraščiai, kartkartėmis išspausdindami straipsnių apie naujus medicinos atradimus, higieną, ligas³.

Vis dėlto, nepaisant tuometinės medicinos atradimų ir pasiekimų, XX a. pirmaisiais keturiais dešimtmečiais kilusios epidemijos, pasižymėjusios aukštu sergamumu tiek Vilniaus, tiek kituose Lietuvos regionuose, kelia klausimų, ar žinios iš gydytojų kabinetų pasiekdavo eilinio kaimo gyventojo būstą; ar keitė jo gyvenimą ir koregavo elgesį epidemijai prasidėjus. Todėl šio straipsnio tikslai yra pristatyti liaudyje vyravusią

¹ GRINIUS, Kazys. Medicinos ir higienos žinių populiarizacija lietuvių tarpe. *Medicina*, 1922, nr. 5, p. 241–246; tęsiniai: *Medicina*, 1922, nr. 6–7, p. 315–325; *Medicina*, 1922, nr. 8, p. 397–408.

TUMĖNIENĖ, Vanda. Raupų epidemija Kėdainių apskrityje. *Medicina*, 1921, nr. 1, p. 25.

² Pieno lašo draugija [interaktyvus], [žiūrėta 2021-05-14]. Prieitis per internetą: <https://www.vle.lt/straipsnis/pieno-laso-draugija/>

³ Pz., 1938 m. laikraščio „Vilniaus žodis“ priede „Ūkininko žodis“ išspausdintas straipsnis apie vidurių šiltinę ir kaip nuo jos saugotis; informacijos apie lytiškai plintančias ligas pateikdavo „Kario žodis“, „Karys“, „Trimitas“. 1928 m. „Gamtos ir šalimų mokslų iliustruotas mėnraštis“ „Kosmos“ paskyrė 10–11 numerius „gydomojo meno ir mokslo principams, pagrindams, problemoms, laimėjimams ir išklydimams nagrinėti“, o 1909–1928 m. visuomenės švietimas vyko laikraščio „Lietuvos ūkininkas“ priede „Sveikata“, ne tik paskirų straipsnių, bet ir „klausiate – atsakome“ formatu. Įvairių straipsnių sveikatinimosi ar ligų gydymo temomis spausdino „Moters“ žurnalas (pvz., 1935, nr. 12 straipsnis „Tymai“, ir pan.).

limpamų ligų sampratą ir pateikti įžvalgų apie XX a. 1–4-uoju dešimtmečiais spaudoje siūlytų apsaugos ir gydymo būdų nuo choleros epidemijos gaires bei palyginti jas su būdais ir priemonėmis, kurios buvo pasitelkiamos lietuvių liaudies medicinoje, ieškant panašumų ir išryškinant skirtumus.

Tokio pobūdžio tyrimų, lyginančių tam tikro laikotarpio periodiką visuomenės sveikatinimo aspektu su tautosakoje fiksuotais liaudies medicinos patarimais, iki šiol nebuvo daryta⁴, todėl šiuo straipsniu, pasitelkiant lyginamąjį metodą bei struktūrinę analizę, siekiama pildyti susidariusią tarpdisciplininių tyrimų nišą.

Tyrimui reikalinga medžiaga buvo surinkta Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos archyve (LTR, LMD), Lietuvos istorijos institute saugomoje Lietuvių liaudies tikėjimų kartotekoje (LII TK) ir sistemoje epaveldas.lt.

„Limpamas ligas laiko, kuriomis ilgai serga“⁵

Limpamų ligų kategorijai tiek tuometinėje medicininėje literatūroje, tiek tautosakoje buvo priskiriami daugmaž tie patys susirgimai: XIX a. pabaigoje – XX a. pirmojoje pusėje tautosakos rinkėjai neretai sudarydavę ir pateikdavę ligų sąrašus⁶, kuriuose dažniausiai buvo išskiriamos dvi pagrindinės – *vaikų* ir *suaugusiųjų* – ligų grupės. *Limpamos* (kartais dar vadintos *eilinėmis*, nes jomis sirgdavo paeiliui) ligos liaudyje buvo išskiriamos kaip priešprieša toms, kurios negali būti perduodamos kitiems, dar kartais kaip vieną iš identifikatorių nurodant sirgimo trukmę (pvz., „Limpamas ligas lai-

⁴ XX a. pirmosios pusės spauda konkrečių užkrečiamųjų ligų prevencijos ir gydymo aspektu nėra plačiai tyrinėta: galima paminėti Š. Juknos ir E. Sakalauskaitės-Juodeikienės straipsnį (JUKNA, Šarūnas; SAKA-LAUSKAITĖ-JUODEIKIENĖ, Eglė. Neurosifilis tarpukario Lietuvoje: etiologija, klinika, diagnostika ir gydymas. *Neurologijos seminarai*, 2020, t. 24, nr. 4, p. 309–319), taip pat pavienius magistro baigiamuosius darbus, pavyzdžiui, Miglės Kalinaitės „Vakcinacijos tema tarpukario Lietuvos spaudoje“ (Lietuvos sveikatos mokslų universitetas, 2021). Išsamiausiai choleros epidemijas Lietuvoje savo disertacijoje „Choleros epidemijos Lietuvoje 1831–1921 metais“ (Kauno medicinos universitetas, 1998) aptarė ir tyrė Vytautas Siudikas, tačiau joje nebuvo paliestas liaudies medicinos aspektas.

⁵ *Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas* (toliau tekste – LTR, cituojant nurodomas rinkinio ir vieneto numeris), 1291/66.

⁶ Daktaras Jonas Basanavičius knygoje „Medega mūsų tautiškai vaistininkystai“ (1898) pateikė 199 įvairaus pobūdžio negalavimų, sužeidimų bei su kūnu ar jo dalimis susijusių pavadinimų abėcėlinį sąrašą su trumpais aprašymais ir mėginimais identifikuoti ligas lotyniškais terminais (BASANAVIČIUS, Jonas. *Medega mūsų tautiškai vaistininkystai*. In *Įvairi tautosaka iš rinkinių* (Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka, t. 11). Parengė Kostas ALEKSYNAS, Leonardas SAUKA. Vilnius, 2002, p. 437–461). Jis taip pat atkreipė dėmesį į ligų pavadinimus, „savotišką, originališką jų terminologiją“ (Ibid., p. 436), tačiau išsamiau jų neaptarė ir ligų neklasifikavo, nors iš jo pastabų galima suprasti, jog tokių užmojų būta. Dar vienas platus ligų sąrašas randamas 1902 m. Mato Slančiausko rankraštyje „257 lietuviškais vardais žmonių ligų ir jų paprastas gydymas“ (LTR, 605). Lietuvių tautosakos archyve saugoma nemažai liaudies medicinai skirtų rinkinių, daugelis tautosakos rinkėjų į savo rinkinius apie pasakas, sakmes, įterpė su liaudies medicina susijusių tikėjimų, ritualų aprašymų ir t. t.

ko, kuriomis ilgai serga“⁷), tačiau vis dėlto iš minėtų ligų sąrašų ryškėja, jog kalbama apie ribotą susirgimų, laikytų *limpamais*, skaičių. Pateiktuose vaikų ligų sąrašuose aptinkamos keturios ligos: difterija (įvardyta kaip *krupas*⁸, *škrupas*, *smaugai* arba *kaklinė*); skarlatina (rankraščiuose – *skarlatina*⁹); tymai (*adra*, *jedra*, *drognės* arba *blusinės*¹⁰); vėjaraupiai (*vėjarauplės*¹¹). Prie suaugusiųjų ligų buvo priskiriami raupai, raupsai (liaudyje žinoti kaip *rauplės*), tuberkuliozė (*džiova*), niežai (*susas*), sifilis (*sipelis*, *prasta liga*, *prancūziška liga*, *brantai*, *francai*), sloga (*slunktas*, *plautis*), skorbutas (*škorbutas*), karpas, dizenterija (*kruvinoji*), maras (*džūma*), cholera (*kolera*) (kartais abi pastarosios ligos įvardijamos bendru *pavietrės* terminu), maliarija (*drugys*), gripas (*irmedė*, *influenza*), odos ligos (*piktšaišiai*), šiltinės (*karštinės*).

134

Kaip rodo spaudoje publikuota minėto laikotarpio susirgimų statistika, *limpamomis* laikytos ligos plisdavusios greitai, ir nors jų židiniai būdavo nustatomi, tačiau susirgimai netrukdamo paskliti plačiau, pavyzdžiui, 1900 m. vien Vilniaus gubernijoje 100 tūkst. gyventojų teko 66,8 sergančiųjų raupais; 1901 m. 100 tūkst. gyventojų jau teko 88,4 sergančiųjų („piko“ metais galima laikyti XIX a. pabaigą – 1892 ir 1893 m., kai 100 tūkst. gyventojų teko po 169,1 ir 120,6 sergančiųjų raupais)¹². 1921 m. raupų epidemija kilo Kėdainių apskrityje, Pačiunėlių kaime ir jo apylinkėse vasaros pabaigoje, kai sergantieji nebuvo izoliuoti, o geriau besijautusieji netgi vaikščiojo ir nesikreipė į gydytojus. Net ir atliktas priverstinis skiepijimas nepadėjo, ir liga plito toliau – nuo spalio iki gruodžio mėnesio užregistruota per 100 ligos atvejų, 13 mirusiųjų¹³.

Remiantis 1920–1940 m. leistame medikų bendruomenei skirtame laikraštyje „Medicina“ pateikta statistika, pavyzdžiui, 1920 m. vyravusi *limpamoji liga* buvo dėmėtoji šiltinė – užfiksuoti 5 302 jos atvejai, mirė 431 žmogus. Kita paplitusi liga buvo dizenterija (*kruvinoji*) – užfiksuota 4 435 sergantieji, 500 mirusiųjų; po jų rikiuojasi *gripas* (3 335 atvejai, 101 mirusysis), vidurių šiltinė (2 421 sergantysis, 115 mirusiųjų), tuberkuliozė (2 098 atvejai, mirė 134 žmonės), trachoma (2 097 atvejai), raupai (1 239 sergantieji, 196 mirusieji), skarlatina (1 025 atvejai, 70 mirčių), sifilis (įregistruoti 944 atvejai), gonorėja (įregistruoti 826 atvejai), grįžtamoji šiltinė (732 ligoniai, 32 mirusieji), difteritas (*smaugai*; 408 atvejai, 37 mirusieji)¹⁴. Tačiau būtina atsižvelgti į tai, ką pabrėžė ir to meto gydytojai, – pateikta statistika toli gražu neatspindi tikrojo vaizdo, kadangi neretai apie ligų protrūkius nebuvo pranešama, o žmonės netgi

⁷ LTR, 1291/66.

⁸ Lietuvių mokslo draugijos rankraščiai (toliau tekste – LMD, cituojant nurodomas rinkinio ir vieneto numeris) *Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštyne*: LMD, 1 267/1 55.

⁹ LTR, 1307/206.

¹⁰ LTR, 1081/126, LTR, 573/36, *Lietuvos istorijos instituto Etnologijos skyriaus Tikėjimų kartoteka* (toliau tekste – LTA, cituojant nurodomas rinkinio ir vieneto skaičius), LTA, 605/186.

¹¹ LTR, 1307/206.

¹² MIEŽUTAVIČIŪTĖ, Vitalija Janina. *Vilniaus medicinos draugija ir jos kova su infekcinėmis ligomis (1805–1939)*. Vilnius, 2001, p. 19.

¹³ TUMĖNIENĖ, Vanda. Raupų epidemija Kėdainių apskrityje. *Medicina*, 1921, nr. 1, p. 25.

¹⁴ TUMĖNIENĖ, Vanda. Žinios apie limpamąsias ligas Lietuvoje 1920 metais. *Medicina*, 1921, nr. 1, p. 26–27.

bandydavę išvengti gydytojų, pavyzdžiui, 1930 m. Markūniškių k. (Kamajų vlsč.) kilus šiltinės protrūkiui, įvykį aprašęs laikraščio „Diena“ žurnalistas teigė: „Pastebėtina, kad nekurie gyventojai atvykus gydytojui, nors ir sirgdami, bet bijodami, kad nevežtų lignoninėn, tyčia sakėsi esą sveiki ir slapstėsi nuo gydytojų.“¹⁵

Tad, trumpai apibendrinant kontekstą, būtina akcentuoti, jog XX a. pirmojoje pusėje *limpamų ligų* grėsmė Lietuvoje buvo nuolatinė, ir vienokia ar kitokia *nesveikata* buvo įprasta tuo metu gyvenusio žmogaus būseną. Nėgana to, kaip rodo to meto spauda (pvz., laikraštis „Diena“, 1929-04-18, nr. 10), gydytojo pagalbos taip pat buvo sunku sulaukti:

Provincijoj gydytojai paprastai gyvena tik apskričių miestuose, o mažesniuose miesteliuose ne visur net medicinos felčeriai yra [...]. Jeigu prisireikia prie smarkiau susirgusio lignonio vežti gydytojas, tai reikia važiuoti į apskrities miestą už 20–30 klm. Bet ir nuvažiavus dažnai tenka tuščiomis grįžti. Jeigu pasitaiko laimė – gydytojas važiuoja, tai jau reikia sumokėti ne mažiau 80–100 lt honoraro, o tiek pinigų kaimiečiui surinkti dabar yra labai sunku. Mieste yra steigiamos lignonų kasos ir bendrai rūpinamasi žmonių sveikata, bet kaime viskas palikta „Dievo valiai“.¹⁶

135

Trūkstant kvalifikuotų medikų atokesnėse vietovėse, visuomenės švietimas sveikatos ir higienos klausimais buvo vykdomas bandant pasitelkti spaudą¹⁷, tačiau tarp tuometinių gydytojų neretai buvo keliamas tokio pobūdžio leidinių kokybės klausimas¹⁸. Kaip rodo Lietuvių tautosakos archyve saugomų rankraščių medžiaga, Lietuvos provincijoje XX a. pirmojoje pusėje gydymą išmanančiųjų nišą ir toliau sėkmingai užpildė gydantys „iš tradicijos“ – užkalbėtojai, žolininkai, burtininkai ir pan. Todėl likusioje straipsnio dalyje susitelkiama ties konkrečios ligos – choleros – atveju, siekiant paly-

¹⁵ Sirgdami bijo gydytojo. *Diena*, 1930-05-25, nr. 20 (93), p. 7.

¹⁶ Gydytojų stoka provincijoj. *Diena*, 1929-04-18, nr. 10, p. 3.

¹⁷ Kaip pavyzdžius, kuriuose visuomenė buvo informuojama konkrečiai apie įvairias *limpamomis* laikytas ligas ir pateikusias apsaugos bei gydymo būdus, galima paminėti 1901 m. Tilžėje išleistą Antano Vileišio knygelę „Trumpa šneka apie limpančias ligas ir kaip nuo jų apsisaugoti“ (perleista 1915 m.), 1906 m. ten pat išleistą dr. Mikolso „Svarbiausios žmonių ligos“, 1915 m. Vilniuje pasirodžiusią „Apie limpamąsias arba užkrečiamas ligas (Daktaro pasikalbėjimas su žmonėmis)“, tais pačiais metais išleistą „Kaip apsisaugoti nuo limpamųjų ligų“, 1919 m. Kaune pasirodžiusią gydytojos Agnietės Ambraziejūtės-Steponaitienės knygelę „Limpamosios ligos“, 1920 m. – dr. Petro Avižonio „Kova su limpamomis ligomis“ ir t. t.

¹⁸ Pvz., 1927 m. pasirodė V. Dzinzelieto knyga „Kai kurios žmonių ligos ir kaip jas gydyti, arba daktariška knyga su daugybe receptų ir naudingų žmogaus sveikatai patarimų su paveikslais“, kuri dėl teikiamų patarimų ir ligų gydymo būdų sulaukė medikų bendruomenės kritikos; gyd. V. Tercijono, recenzavusio šią knygą, teigimu, „Aukščiau paminėtoji „daktariška knyga“ reikia priskaityti prie literatūros, kuri gali skaitytą suklaidinti ir blogo padaryti. Šitas „naminis gydytojas“, be kartais naudingų pastabų, rašo receptus su narkotikais, kokainu [...], tr. opii, morphiu [...], be to, duoda visai kurjoziškų patarimų“. Jis pabrėžė: „Šita knygelė man teko įsigyti pas knygnešį, kurs nešiojo po kaimus liaudžiai skiriamą literatūrą, šventųjų paveikslus ir t. t. Knygelė gali rasti didesnę prasiplatinimą žmonių tarpe; iš jos matyti, kokios vertės raštus iš medicinos kaimas skaito“ (TERCIJONAS, V. Bibliografija. *Medicina*, 1928, nr. 10, p. 699–701).

ginti rekomendacijas, pateiktas visuomenei skirtose knygose, laikraščiuose, brošiūrose, ir liaudiškuosius apsaugos bei gydymo būdus, siekiant išryškinti egzistavusių skirtumus ir panašumus.

Limpamos ligos visuomenei skirtoje literatūroje ir tautosakoje: choleros atvejis

136

1915 m. išleistoje knygelėje „Apie limpamąsias arba užkrečiamas ligas (Daktaro pasikelbėjimai su žmonėmis)“ buvo mėginta paprastai paaiškinti ligos sampratą, išryškinti, kuo limpamosios ligos skiriasi nuo nelimpamųjų: „liga ligai nelygu. Viena nepereina nuo lignonies and sveikojo, o kita tarytum „prilimpa“ nuo vieno žmogaus kitam“¹⁹. Knygelėje aiškinama apie ligos perdavimą pasitelkiant užkrato palyginimą su sėkla („Jeigu lignonis užkrečia sveiką žmogų savo liga, tai, matyt, jisai pats nešiojasi tos ligos kaip ir sėklas.“²⁰), taip pat siekta paneigti įsitikinimą, kad viena liga gali virsti kita liga („kaip iš žirnio niekuomet neišauga bulvė, o iš bulvės žirnis, ir nuo sergančio rauplėmis negalima užsikrėsti škarlatina ir atvirkščiai“²¹). Paaiškinama ir įgyto imuniteto sąvoka, akcentuojant, jog persirgus tam tikromis ligomis vieną kartą, „antrą kart nesirgsi“²². Knygelėje aiškinta ir apie inkubacinį periodą, pabrėžiant, jog liga užsikrėtęs žmogus nesusirgs ja čia ir dabar, o po kelių dienų ar net savaitių²³, todėl net ir iš pirmo žvilgsnio sveikas žmogaus jau galėjo nešioti užkratą. Antrojeje leidinio dalyje pateikiami patarimai, ką daryti susirgus pačiam ar artimajam: pirmiausia rekomenduojama „išvežti iš namų ir gabenti lignoninén kiekvienas, kas tik susirgo šiokia ar tokia limpama liga“²⁴, o jeigu to padaryti neįmanoma dėl kokių nors priežasčių, nurodoma, kaip teisingai lignonį slaugyti namuose:

1) paguldyskite lignonį atskirame kambaryje su atskiru, jei galima, inėjimu, o dar geriau būtų visai atskiroje troboje; 2) iš to kambario, kame paguldytas lignonis, išneškite viską, kas nėra būtina reikalinga lignoniu; ypač valgomuosius daiktus; 3) lignoniu paskirkite atskirus indus [...] ir jokiū būdu neleiskite jais naudoties kitiems šeimos nariams; 4) lignonies patalynę ir rūbus [...] nevalykite išvien su kitais skalbiniais, bet mazgokite atskirai, geriausia prieš tai dar išvirinę juos; 5) lignonies reikalams intaisykite atskirą kibirą (viedrą) ir nelaikykite jo nuolatos kambaryje, bet tuojau iš-

¹⁹ Pirmas pasikelbėjimas. In *Apie limpamąsias arba užkrečiamas ligas (Daktaro pasikelbėjimai su žmonėmis)* (Lietuvių draugija aukštųjų Maskvos mokyklų moksleiviams šelpti. Leidimų komisijos leidinys No. 2). Vilnius, 1915, p. 4.

²⁰ *Ibid.*, p. 7.

²¹ *Ibid.*

²² *Ibid.*, p. 14.

²³ *Ibid.*, p. 17.

²⁴ *Ibid.*, p. 22.

neškite, kaip tik ligonis pasinaudojo juo; gera dar būtų in ligonies išmatas inpilti le-
 šiuotų kalkių pieno arba praskiesto deguto su pelenais ir visa tai, netaškant, išmai-
 šyti [...]; 6) tuos kibirus išliekite kuo toliausia nuo gyvenamųjų vietų ir nuo tų vietų,
 iš kur ir patys jūs ir kaimynai semiatės vandenį; geriausia pilti in tam tikrą duobę, o
 jei jos nėra, tai kiekvieną kartą reikia iškasti gilios duobikės ir, išpylus, užversti pe-
 lenais bei žemėmis; 7) nereikalingų žmonių prie tokio ligonies neprileiskite; 8) tegul
 verčiau vienas kuris namiškių visą laiką prižiūri ligonį, užuot visiems apie jį triūsus,
 nes taip galite patys užsikrėsti ir kitus užkrėsti; 9) tas namiškis, kuris prižiūri tokį
 ligonį, ligos metu neturi eiti prie sveikų žmonių, kad ligos neišnešiojus; 10) taip
 pat reikia būti labai atsargiam ir tam, kuris triūsia apie ligonį, ir tvirtai atsiminkit –
 jog kiekvieną kartą palietus ligonį reikia gerai nusimazgoti rankos karštu vandeniu
 ir muilu, kad nuplovus ligos sėklas arba mikrobus, kurie lengvai gali prilipti prie
 odos, kada palieti ligonį patį arba jo daiktus; 11) kas triūsia apie ligonį, niekuomet
 neturi imti valgio gerai nenusiplovęs rankų. Nuo nemazgotų rankų ligos sėklos gali
 lengvai ir greitai patekti sykiu su valgiu in žmogaus vidurius.²⁵

Kaip bendrosios rekomendacijos, šie patarimai kartojasi ir kituose leidiniuose apie
 limпамąšias ligas, įskaitant ir visuomenei platintą literatūrą apie cholera.

Ši liga Lietuvoje pirmą sykį buvo užfiksuota 1831 m.²⁶ Tais metais „cholera susirgo
 14 646 žmonės, iš kurių mirė 6 350, arba 43,4 %“²⁷. Choleros epidemijos Lietuvoje
 buvo fiksuojamos iki 1921 m.²⁸

Cholera – tai ūmi žarnyno infekcija, ir nors dažnai liaudyje dėl jos simptomų buvo
 laikoma panašia į marą, tačiau žmogaus organizmą ši liga veikia kitaip: inkubaci-
 nis periodas gali trukti nuo kelių valandų iki penkių dienų. Bakterijos *Vibrio cholerae*
 paleisti toksinai paveikia žarnyną ir verčia jį šalinti skysčius. Taip ligoniui per kelias
 valandas iš organizmo gali pasišalinti keli litrai skysčio, taip pat ir kraujo plazma, kas
 lemia, kad ligonį išstinka hipovoleminis šokas (ligonis dūsta, šąla, mėlynuoja galūnės,
 silpnas pulsas, sutrinka sąmonė²⁹).

Siekiant informuoti žmones ir padėti jiems apsisaugoti nuo užsikrėtimo šia liga,
 buvo leidžiami įvairūs informaciniai leidiniai: patarimų, kaip saugotis nuo choleros
 ir gydytis ja susirgus, galima rasti jau 1848 m., kai Kaune buvo išleistas „Regūlas
 del skarbawu žmonių kaupti sawi reyk užleykinti nuog choleras, ir kaupt greytey rato-
 woti prastoms naminioms lekarstoms iey kokio sodo pasiroditu cholera“. Ir nors
 šis leidinys išeina už nusistatytų šio straipsnio chronologinių ribų, vien dėl to, jog
 „Ši knygelė įėjo į Lietuvos poligrafijos istoriją kaip pirmoji lietuviška knyga, išleista

²⁵ Ibid., p. 23–25.

²⁶ SIUDIKAS, Vytautas. *Choleros epidemijos Lietuvoje 1831–1921 m.* Daktaro disertacija. Kaunas, 1998, p. 35.

²⁷ MIEŽUTAVIČIŪTĖ, V. J. Op. cit., p. 8.

²⁸ SIUDIKAS, V. Op. cit., p. 158.

²⁹ ŪSAITIS, Juozas. Cholera. In *Infekcinių ligų vadovas* [interaktyvus], [žiūrėta 2022-01-13]. Prieitis per inter-
 netą: www.infekcija.lt/lt/cholera

Kaune, ir kaip pirmoji lietuviška medicinos knyga, išleista Lietuvoje³⁰, manome, jog būtina apie jį pasakyti bent kelis žodžius: šioje knygoje buvo patariama, kad reikia nepersišaldyti, valgyti šviežią maistą, laikytis švaros, nesibūriuoti prie lignonio, įtariant užsikrėtimo atvejį „duoti žinią staršiniai“ ir ieškoti gydytojo³¹, o jeigu diagnozė pasitvirtina, – jokiū būdu neimti bijoti, nes „niekas taip neškadija, kaip užsibijojimas ir baimė tos ligos“³². Laukiant gydytojo buvo rekomenduojama lignonio kūną trinti šiltu actu arba degtine, rankas ir paširdžius trinti *čystu* degutu arba turkiškų pipirų užpiltine; taip pat buvo patariama duoti šiltos mėtų arba ramunėlių arbatos³³. Pilvo raizymo atveju buvo rekomenduojama dėti garstyčių pleistrą ar šutinto šieno kompresus³⁴ arba laikyti lignonį virš acto garo vonios³⁵; nurodoma būtinai vėdinti kambary, laikytis švaros ir t. t. Dalis šių patarimų buvo perimti gydytojų ir XX a.: 1905 m. pasirodė Kauno gubernijos daktarų valdybos skyriaus parengta knygelė „Apie kolera ir kaip no jos išsisaugoti“. Tais pačiais metais „Vilniaus žinios“ kaip laikraščio priedą išleido gydytojo Antano Vileišio tekstą „Apie cholera ir kaip nuo jos apsisaugoti“; 1908 m. pasirodė Jono Jablonskio parengtas leidinys „Kolera artinas – pasisaugokite!“, 1915 m. – Lietuvių draugijos aukštųjų Maskvos mokyklų moksleiviams šelpti išleista knygelė „Apie cholera ir kaip nuo jos apsisaugoti“ (1915 m.) etc. Šiose knygelėse taip pat būdavo paaiškinamos ligos atsiradimo priežastys³⁶, simptomai³⁷, pristatomi rekomenduojami gydymo būdai, pavyzdžiui: A. Vileišio parengtame leidinyje buvo pabrėžiama, jog prasidėjus choleros epidemijai lignonis turi būti kuo rūpestingiau gydomas. Buvo rekomenduojama laukiant gydytojo apvynioti lignoniu pilvą šildančiu kompresu arba dėti ant jo karštus pelenus ar avižas maišeliuose, troškulio kankinamam lignoniu buvo rekomenduojama duoti gerti šiltos arbatos su citrina arba įpylus truputėlį vyno; kojų raumenis traukiant mėšlungiui buvo patariama juos „trinti su šiltu milu arba gelumbe, pamirkius juos degtinėje, kurioje ištirpinta druska arba kamparas“³⁸. Vileišis taip pat akcentuoja būtinybę laikytis didelės švaros, sveikiems rekomenduojama valgyti tik termiškai apdorotą maistą, gerti tik virintus gėrimus, vengti valgyti ne namie, pakankamai miegoti, nepervargti, laikytis higienos,

³⁰ SIUDIKAS, V. Op. cit., p. 63.

³¹ *Regulas del skarbaru žmoniu kaip sawi reyk užleykiti nuog choleras, ir kaip greytey ratowoti prastoms namioms lekarstoms iey kokio sodo pasiroditu cholera*. Kauna, 1848, p. 5–7.

³² Ibid., p. 7.

³³ Ibid., p. 10.

³⁴ Ibid., p. 10–11.

³⁵ Ibid., p. 12.

³⁶ „Cholera yra viena iš baisiausių ir pavojingiausių užsikrečiamų ligų. Priežastimi jos yra ypatingos baktėrijos; [...] Šitos baktėrijos, patekusios į žmogaus pilvą, jei nenunyksta nuo rugštaus jo skystimo, patenka į žarnas ir ten gerai įsivaisinusios sukelia viduriavimą (žyvata) ir vėmimą“ (VILEIŠIS, Antanas. *Apie cholera ir kaip nuo jos apsisaugoti*. Vilnius, 1905, p. 3).

³⁷ „Sunkiai cholera susirgus gal dar prisimesti vadinama choleros šiltinė. Lignonis tuomet įpuola į didelį karščiavimą, junta didelį galvos skaudėjimą; jeigu liga eina geryn, tai ant kūno atsiranda įvairūs išbėrimai, vadinami choleros išbėrimais“ (VILEIŠIS, A. Op. cit., p. 8).

³⁸ VILEIŠIS, A. Op. cit., p. 10–11.

nevaikščioti pas sergančiuosius cholera, neimti jų daiktų³⁹. Atskirai nurodoma, kaip elgtis slaugančiajam cholera sergančius ligonius, akcentuojant didelį švaros palaikymą, saugojimąsi, kad jokios sergančiojo išskyros nepatektų ant kvėpavimo takų arba į burną, o „Numirusio nuo choleros nereikia mazgoti, kaip paprastai yra daroma, bet praslinkus 2–3 valandoms po mirties, suvynioti į švarią, pamirkytą sublimato tirpale (1:1000) paklodą ir kaip galima greičiau įdėti į grabą ir gerai užtaisyti, idant nuo jo nebegalėtų niekas užsikrėsti. Paskui pasirūpinti greičiau palaiduoti numirėlį į kapines. Jokių šermenų nekelti ir saugoti, kad į numirėlio namus nesusirinktų daug žmonių“⁴⁰.

3-iojo dešimtmečio pradžioje daugiausia pastangų buvo dedama į informacijos sklaidą ir greitą atsakingų medicinos darbuotojų veikimą, pavyzdžiui, 1921 m. rugpjūčio 18 d. į vieną iš Vilniaus ligoninių buvo atvežti du cholera sergantys raudonarmiečiai. Rugsėjo 1 d. Naujamiesčio rajone jau buvo fiksuojamas šios užkrečiamosios ligos židynys ir 28 užregistruoti atvejai (žinoma, tik tie, apie kuriuos buvo pranešta). Per keturias dienas ligos protrūkių pastebėta ir kitose Vilniaus vietose, todėl kovai su epidemija buvo suburta komisija, kuriai vadovavo gydytojas Danielius Alseika. Nutarta nedelsiant imtis priemonių kovoti su liga: ligoniai buvo izoliuojami, savaitei karantinuojami turėję kontaktą, dezinfekuojamos patalpos ir kiemai, inicijuotas skiepėjimas vakcina nuo choleros⁴¹. Gydytojo Alseikos teigimu, vienas iš veiksmų, padėjusių suvaldyti choleros protrūkį, buvo „visuomenės perspėjimas ir platinimas žinių apie cholera. Nuolat apie cholera buvo rašoma laikraščiuose, išlipinta buvo daug atsišaukimų, suruošta daug paskaitų įvairiose miesto dalyse įvairiomis kalbomis“⁴². Iki spalio 10 dienos sergančiųjų skaičius sumažėjo iki 0, o iš 70 cholera apsikrėtusiųjų mirė 28 žmonės (38 %) ⁴³. Tad galima kelti prielaidą, jog mieste platinama informacija savo adresatą pasiekdavo, taip pat daug lėmė medikų pastangos valdant epidemiją.

Tačiau kokių priemonių kovoti su choleros epidemijomis buvo imamasi kaime?

Kaip rodo XX a. užrašyta lietuvių tautosaka, choleros gydymui liaudyje dažniausiai buvo pasitelkiami augalai, pavyzdžiui, vaistinė šventagaršvė (Lot. *Angelica archangelica*), liaudiškai vadinta dzingeliu arba cingeliu⁴⁴. Vaistinė šventagaršvė XVI–XVII a. visoje Europoje buvo vartojama kaip viena iš pagrindinių priemonių kovojant su maru, kadangi buvo tikima, jog apie šį augalą vizijoje vienuoliui papasakojęs pats archangelas Gabrielius⁴⁵. Karlas Linėjus, aprašęs šį augalą XVIII a., pažymėjo, kad au-

³⁹ Ibid., p. 11–14.

⁴⁰ Ibid., p. 16.

⁴¹ ALSEIKA, Danielius. Kaip buvo kovota su choleros epidemija Vilniuje. *Medicina*, 1921, nr. 9, p. 284–285.

⁴² Ibid., p. 285.

⁴³ Ibid., p. 286.

⁴⁴ P vz., „Dzingeliai – nuo kolieros“ (*LTR*, 573/7/75).

⁴⁵ KYLLI, Ritva. Traditional Arctic Healing and Medicines of Modernisation in Finnish and Swedish Lapland. In *Healers and Empires in Global History. Healing as Hybrid and Contested Knowledge*. Ed. by Markku HOKKANEN, Kalle KANANOJA. Cham, 2019, p. 36.

galo stiebus samių tauta vartojo ne tik maistui, bet juo ir gydėsi virškinamojo trakto sutrikimus, o sumaišę vaistinės šventagaršvės šaknį su tabokos pelenais bei aliejumi ir bebros liaukų išskyromis (*castoreum*), galėjo pagydyti ir smarkų viduriavimą⁴⁶. Tai matoma ir lietuviškoje liaudies medicinoje, kur šis augalas buvo vartojamas gydant dizenteriją (*kruvinę, kruvinąją*)⁴⁷ ir gausų viduriavimą, pilvo skausmus⁴⁸ arba pasitelkiamas kovojant su bet kokia užkrečiama liga⁴⁹. Galima kelti prielaidą, kad choleros gydymo raidoje šis augalas atsiranda dėl vieno iš ligos požymių – stipraus viduriavimo. Simptomams lengvinti buvo vartojamos degtine užpildtos jo šaknys⁵⁰, susmulkinta žole barstomos gatvės, šaknies gabalėliai nešiojami kaip amuletai: „Prisiunte bent pusvežimį dzingelia (dzingelis, tai tokia žolė panaši un builj), sukapoji žolį visur barstydava, a šaknis supjaustydava skrituliukais, suverdava un siula ir nešiodava kaip karolius. Ir prisiunte kokio tai skystima kaip deguta. Tuom skystimu raikdava tept panosė. Ar nuo to, ar taip nuo ko, bet dėl to nustojo mirt žmonis.“⁵¹ Tiesa, dzingeliu galėjo būti pavadinamas ir miškinis skudutis (Lot. *Angelica sylvestris*), kuris turi mažiau veikliųjų medžiagų, tačiau, pavyzdžiui, Anglijoje, kur vaistinės šventagaršvės paklausa epidemijų metu buvo didelė, būtent miškinis skudutis tapdavo pakaitalu negalint pirmosios įpirkti vaistinėse⁵². Kaip veiksminga priemonė gydant cholera įvardijamas ir kitas į vaistinę šventagaršvę ir miškinį skudutį panašus augalas – gumbutasis gurgždis (lot. *Chaerophyllum bulbosum*)⁵³.

Susirgus cholera taip pat buvo pasitelkiami ir kiti augalai, liaudies medicinoje vartoti viduriavimo atveju, pavyzdžiui, mėlynės⁵⁴, arba neidentifikuoti vaistiniai augalai⁵⁵. Taip pat galėjo būti vartojamos pavojingos, netgi nuodingos medžiagos: „Dar serką gėrė – va ką daro degtukų galvutės, tai su duona valgė, kad jau uždegtų vidurius, tai neužsikrėstų. Ir karbolį⁵⁶ gėrė su duona, tokj. Dabar deda jį tiktai kur dažyt, o kadaise ant duonos užpila ir valgo.“⁵⁷

⁴⁶ Ibid., p. 28.

⁴⁷ „Dzingelis – vartoja tik šaknis. Vartoja su degtine nuo choleros ir kruvinės“ (LTA, 374d/1984 38).

⁴⁸ „Cingelis. Gerai po pilvaligės. Sunaudoja šaknis. Jas markina arielkoj ir geria. Cingelis sako saugoja žmogų nuo pilvaligės, teip kad jį geriant žmogaus nekabina pilvaligė“ (LMD, I 911/53).

⁴⁹ „Dzingelio šaknis geria irgi nuo užkrečiamų ligų“ (LTA, 1405/388).

⁵⁰ LTA, 374d/1984/38.

⁵¹ LTR, 3078/161.

⁵² ALLEN, David E.; HATFIELD, Gabrielle. *Medicinal Plants in Folk Tradition. An Ethnobotany of Britain & Ireland*. Portland-London, 2004, p. 189.

⁵³ „Su degtine vartoja gurgždžio šaknį nuo choleros“ (LTA, 1674/21 5).

⁵⁴ LTR, 573/7/58.

⁵⁵ „Kai siautė cholera, Tetirvinų kaime žmonės gydėsi taip. Prisirenka, būdavo, prie Putrivagio kapelių pilkųjų puokuotėlių, sudžiovina ir geria. [...] Jie apstabdo viduriavimą ir vėmimą“ (LTR, 5138/ 62).

⁵⁶ Lietuvių kalbos žodyno elektroninėje versijoje pateiktas toks karbolio apibrėžimas – „nuodingas skystis, gaunamas sausai distilijuojant akmens anglis, vartojamas dezinfekcijai ir kt.“ (LKŽe, žr. karbolis [interaktyvus], [žiūrėta 2022-09-20]. Prieitis per internetą: <www.lkz.lt>, cituojant nurodomas paieškos žodis).

⁵⁷ LTR, 6167/20.

Svarbu paminėti, kad nei choleros, nei kitų limpamųjų ligų atveju tautosakoje (bent jau kol kas) nepavyko rasti informacijos ar bent užuominų, kokiomis sąlygomis buvo slaugomas ligonis, ar jos bent kiek panašėjo į tai, kas buvo patariama tuometinėje spaudoje ir gydytojų nurodymuose. Žinoma, tikimybė, kad tokios rekomendacijos buvo įgyvendintos ir sergantieji buvo girdomi skiestu vynu ar jiems išskiriamas atskiras kambarys, ypač turint omenyje sunkiai besiverčiančio valstiečio aplinką, yra labai menka. Tačiau paanalizuokime, kokios priežastys galėjo lemti, lyginant XX a. pirmosios pusės spaudoje teikiamą informaciją apie apsisaugojimą nuo choleros ir panašiu metu užrašytus liaudies medicinos fragmentus, praktiškai nėra jokių samponų.

Jau anksčiau buvo užsiminta, kad gydytojai provincijoje buvo retenybė, todėl galima kelti prielaidą, jog tai potencialiai galėjo stabdyti medicininių žinių sklaidą. Antroji prielaida – ekonominės galimybės. Kaip ryškėja iš aukščiau pateiktos laikraščio „Diena“ straipsnio ištraukos, atsivežti gydytoją apžiūrėti ligonio buvo laikyta prabanga. Trečioji potenciali priežastis – žinių sklaidą galėjo stabdyti žmonių neraštingumas: 1923 m. pirmojo visuotinio gyventojų surašymo duomenimis, raštingų žmonių skaičius Lietuvoje siekė 35,1 % visų gyventojų, pusiau raštingų (mokančių tik skaityti) – 20,8 % gyventojų, iš viso – 55,9 % žmonių (1897 m. raštingumo ir pusiau raštingumo lygis siekė 41,9 %); lietuviai iš visų Lietuvoje gyvenusių tautybių žmonių pagal raštingumą buvo penkti – „analfabetų“, kaip jie įvardyti surašymo ataskaitoje, būta 32 % visų gyventojų⁵⁸. Tačiau būtina pažymėti, kad apskritis apskričiai nelygu, pvz., Pasvalio apskr., Kauno, Šiaulių, Panevėžio, Ukmergės miestuose neraštingumas siekė 32,1–35,2 %, tuo tarpu Trakų apskr. – 55,3 %, Kretingos apskr. – 51,7 %, Marijampolės, Zarasų apskr. neraštingi buvo 50 % žmonių⁵⁹. Tad nors naudinga informacija ir buvo spausdinama bei platinama, ji galėjo būti pasiekama ne visiems. Ketvirtoji prielaida, kuri, sakytume, gali būti esminė, – tai pati ligos samprata, tiksliau, medicinos sistemų – oficialiosios ir liaudiškosios – skirtumai. XX a. pirmojoje pusėje leistoje medicinos mokslo populiarinimo literatūroje visuomenei (kurios, 1923 m. surašymo duomenimis, 78,95 % gyventojų vertėsi žemdirbyste⁶⁰) buvo bandoma paaiškinti, kaip kyla ligos, kas yra bakterijos (kaip minėta, vadintos „sėklomis“), kokie yra užkrato plitimo būdai ir pan. Vis dėlto, kaip rodo ligšioliniai liaudies medicinos tyrimai, liga buvo suvokiama kaip suvereni būtybė, užimanti aukštą vietą mitologinių būtybių hierarchijoje. Ligoms galėjo būti priskiriami antropomorfiniai, zoomorfiniai pavidalai, jos galėjo būti įsivaizduojamos kaip daiktai arba kaip nematomos būtybės, kurios prie žmogaus *pripuola, pristoja, prilimpa*⁶¹. Ir nors 1923 m. žurnalo „Trimitas“

⁵⁸ *Lietuvos gyventojai. Pirmojo 1923 m. rugsėjo 17 d. visuotinio gyventojų surašymo duomenys*. Kaunas, 1925, p. XLVIII–XLIX.

⁵⁹ *Ibid.*, p. L.

⁶⁰ *Ibid.*, p. LIV.

⁶¹ SKUJYTĖ-RAZMIENĖ, Asta. *Užkrečiamų ligų samprata XIX a. – XX a. pirmosios pusės lietuvių folklore*. Daktaro disertacija. Vilnius, 2019, p. 139.

13 numeryje dr. Juozas Žemgulys rašė, kad tarp lietuvių keičiasi ligų supratimas, jos nebėra siejamos su „dvasiomis“, „Didžiausią perversmą žmonių galvose sukėlė žinia, kad visos limpamosios ligos pareina ne nuo dvasių, bet nuo mažyčių, paprasčia akim nepastebimų, tik pro smarkiai padidinančius stiklus teįmatomų gyvūnėlių, mikrobais arba bakterijomis vadinamų“⁶², tautosakoje randami pavyzdžiai liudija šį „perversmą“, bent jau tarp ne miesto gyventojų, buvus itin lėtą. Net ir atveju jau minėto dzingelio, kurio vartojimas, atrodytu, signalizuotų apie tam tikrą farmakologinį supratimą, jis paminimas kontekste, kuriame pasakojama apie vaikščiojančią cholera (pasakojimas užrašytas 1992 m.):

142

Tai, sakė, visi išmirė, tiktai... o man Aleksiiūnienė pasakojo, tiktai kad buvo toks vaistas zingeris, tai vot. Ir ateina, sako, ta cholera, vaikščiojo paskui, eina vat palei namų, ir kas namuose sėdi užsidarę, ateina prie langa ir rėkia jau ko tai. Tai jau kiekvienas jaučia, kad ji ateina, tai rėkia, sako, zingerj. Klausia:

– Ar turi zingerj?

– Turiu, turiu zingerio.

Tai viskas. Ten tiktai liko keli namai, kas tų zingerj gėrė. Buvo degtine užpylę ir gerdavo tą zingerj [Kas tai yra? – V. V.] Kokia tai vaistažolė yra. Dar pasakojo ir Veseckienė, – kas tik zingerj turėjo, namuose nor, kur pakištą, arba gerdavo, tai šitie nuo choleros liko visi gyvi.⁶³

Tai, jog liga, ypač užkrečiamoji, buvo įsivaizduojama kaip būtybė, liudija ir tarpukariu užrašyti tikėjimai, nurodantys, kaip ji galinti pripulti, pavyzdžiui: „Ligoniui limpamu ligu mirštant, jaunesnieji turi nebūt tuos namuos, kad in juos to liga nepėrait (Man mažam teip daryt patare, kai mira tėvas. 12 m. jau to negirdėjau niekur).“⁶⁴ Panašiai byloja ir kitas tikėjimas: „Liga, numirus žmogui, turi pereiti kam nors kitam. Todėl, kai tik numiršta, reikia padėti viedrą su pamazgomis ir neiti kokią valandą arti numirėlio. Tada liga pereis į tą viedrą. Pamazgas užkasti.“⁶⁵ Tebegyvavusių ligų siejimą su antgamte liudija ir tai, kad net ir Antrojo pasaulinio karo metu siaučiant epidemijoms tebebuvo statomi kryžiai ir audžiami specialūs audeklai: toks liudijimas buvo užrašytas vienoje iš ekspedicijų Šalčininkų rajone 2013 m.⁶⁶ Šis metodas dažniausiai minimas tekstuose, kuriuose aprašoma, kaip bendruomenės gindavosi nuo maro, tačiau matyti, kad vėliau jis pritaikytas ir cholera. Buvo tikima, kad specialiai išsustas audinys, pakabintas ant kaimo vartų ar naujų pastatytų kryžių, sugeba užtvirti ligai kelią, ir taip bendruomenė yra apsaugoma nuo epidemijos. Tad oficialiosios,

⁶² ŽEMGULYS, Juozas. Dabartinis pažiūrų į ligų priežastis išsivystymas. *Trimitas*, 1923, nr. 13, p. 20–21.

⁶³ *LTR*, 6167/19.

⁶⁴ *LTR*, 1487/210.

⁶⁵ *LTR*, 1415/130.

⁶⁶ *Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštyno fonoteka (LTRF)*, cd 983-16.wav.

moderniosios medicinos žinios, siūlomi ligos gydymo ar apsaugos būdai dažniausiai ne visada koreliavo su sistemos, kuriai tai buvo siūloma, esmine ligos samprata. Dėl to galima būtų teigti, kad tautosakoje nėra matomas šios informacijos perėmimas.

Išvados

Straipsnyje išryškėjo, kad XX a. 1–4-uoju dešimtmečiais spaudoje vyko intensyvi sveikatos žinių visuomenei sklaida, didelį dėmesį skiriant užkrečiamosioms, arba *limpamosioms*, ligoms, aiškinant jų kilmę, užsikrėtimo jomis būdus, simptomus, instruktuojant, ką reikia daryti, norint nuo ligų apsisaugoti, ir ką daryti jomis susirgus. Vis dėlto, analizuojant choleros atvejį, paaiškėjo, jog plačiajai auditorijai skirtoje literatūroje pateikiamos žinios apie šią ligą bei jos gydymo būdus liaudies nepasiekė, kadangi tautosakoje matomi prevencijos ir šios ligos gydymo būdai nesisipina su leidiniuose minimais. Kaip priežastis, kodėl informacijos sklaida provincijoje buvo lėtesnė, galima išskirti šias: 1) gydytojų trūkumas provincijoje; 2) ekonominiai aspektai; 3) neraštingumas, kai kuriuose regionuose siekėms nuo 30 iki 50 proc.; 4) modernios medicinos ir liaudies medicinos sistemų ir ligų sampratos skirtumas, kai pastarojoje ligos, kaip antgamtinės, suverenios mitologinės būtybės, įsivaizdavimas tebebuvo gajus, o siūlomi gydymo bei apsaugos būdai neatitiko esamo pasaulėvaizdžio.

Straipsnyje naudoti ankstesni tyrimai

- ALLEN, David E.; HATFIELD, Gabrielle. *Medicinal Plants in Folk Tradition. An Ethnobotany of Britain & Ireland*. Portland-London, 2004.
- JUKNA, Šarūnas; SAKALAUŠKAITĖ-JUODEIKIENĖ, Eglė. Neurosifilis tarpukario Lietuvoje: etiologija, klinika, diagnostika ir gydymas. *Neurologijos seminarai*, 2020, t. 24, nr. 4, p. 309–319.
- KYLLI, Ritva. Traditional Arctic Healing and Medicines of Modernisation in Finnish and Swedish Lapland. In *Healers and Empires in Global History. Healing as Hybrid and Contested Knowledge*. Ed. by Markku HOKKANEN, Kalle KANANOJA. Cham, 2019, pp. 27–55.
- MIEŽUTAVIČIŪTĖ, Vitalija Janina. *Vilniaus medicinos draugija ir jos kova su infekcinėmis ligomis (1805–1939)*. Vilnius, 2001.
- SIUDIKAS, Vytautas. *Choleros epidemijos Lietuvoje 1831–1921 m.* Daktaro disertacija. Kaunas, 1998.
- SKUJYTĖ-RAZMIENĖ, Asta. *Užkrečiamųjų ligų samprata XIX a. – XX a. pirmosios pusės lietuvių folklore*. Daktaro disertacija. Vilnius, 2019.

COMMUNICABLE DISEASES IN EARLY 20TH-CENTURY LITHUANIA: RECOMMENDATIONS FOR THE PREVENTION OF CHOLERA IN ITS TREATMENT

Aistė Skujytė-Razmienė

Summary

144

In the first half of the 20th century, the number of people suffering from infectious diseases in Lithuanian society was high. Cholera, all variations of typhus (louse-borne typhus, relapsing fever, typhoid fever), smallpox, diphtheria, tuberculosis, scarlet fever, dysentery, influenza, malaria, venereal diseases and trachoma were the main infectious diseases that plagued the Lithuanian population during this period. These and several other illnesses were also classified as *limpamos ligos* (communicable diseases) by folklore collectors who were interested in folk medicine and compiled lists of diseases in the late 19th and early 20th centuries. The press of the period contains no shortage of information on how quickly these diseases spread, the reactions of those in the health system, and the behaviour of the community. However, the spread of the diseases was also due to other problems, such as a shortage of doctors, which was compensated for in the provinces by 'traditional' healers, such as spell-casters, herbalists, sorcerers, and the like.

An attempt was made to bridge the gap between urban areas and the provinces with literature promoting medical knowledge. By 1922 alone, more than 200 publications had come out in Lithuanian. The books and brochures were not only aimed at health education and the importance of hygiene in the home, but also at informing people about various diseases, their causes, their causative agents, the course of illnesses, and methods of treatment.

The aim of this paper is to examine closely the relationship between the descriptions and treatments of infectious diseases found in the press on one hand, and what is found in folk medicine on the other. To this end, the article chooses one disease, cholera, which is examined here as an example. In the early 20th century, this infectious disease, first described in Lithuania in 1831 and recorded until 1921, had already been responsible for several pandemic waves of high mortality worldwide. Various information publications had been published since the middle of the 19th century to inform the public and help them protect themselves from contracting cholera. They explained the causes, symptoms and course of the disease, recommended treatment, and gave advice to home carers and how to deal with the death of a sick person. When cholera epidemics broke out in urban areas, efforts were made to inform the public rapidly, isolate and quarantine those in contact with the sick, disinfect premises and courtyards, and initiate vaccination against the disease.

However, according to Lithuanian folklore records from the first half of the 20th century, in Lithuanian villages, cholera was usually treated with plants such as garden angelica (*Angelica archangelica*), popularly known as *dzingelis* or *cingelis* in Lithuanian. The root of

the plant was soaked in vodka for the relief of the symptoms, crushed leaves were scattered on the streets, and pieces of the root were worn as amulets. In fact, wild angelica (*Angelica sylvestris*) may also have been called *dzingelis*. Bulbous chervil (*Chaerophyllum bulbosum*), another plant similar to garden angelica and wild angelica, is also mentioned in folklore records as an effective treatment for cholera. People also used blueberries. In addition, other plants are mentioned which are difficult to identify. Sometimes dangerous, even poisonous substances, such as carbolic acid, may also have been used to treat cholera.

There are several possible reasons why the information given in the press in the first half of the 20th century on how to prevent cholera and folk medical knowledge recorded at a similar time do not overlap. Firstly, the lack of doctors in the provinces may have limited the dissemination of up-to-date information in rural communities. Secondly, economic inequality prevented some from seeking professional help. Thirdly, the dissemination of medical knowledge may have been hampered by literacy levels: according to the first general population census in 1923, the literacy rate in Lithuania was 35.1% of the total population, while the semi-literacy rate (those who could only read) was 20.8%, thus the total literacy rate was 55.9% (in 1897, the literacy rate plus the semi-literacy rate was 41.9%). Therefore, although useful information was being printed and disseminated, it was not accessible to everyone. Fourthly, there was a difference between concepts of illness, and more specifically, a difference between medical systems, official and populist, whereby illness was perceived as a sovereign being in the popular imagination, occupying a high place in the hierarchy of mythological beings. That this attitude persisted into the first half of the 20th century is evidenced by beliefs recorded in the period between the two world wars. The continued association of disease with the supernatural is also evidenced by the fact that even during the epidemics of the Second World War, crosses continued to be erected and special cloths continued to be woven, a method that was used until the 18th century to defend against the plague, and was later adapted to cholera. It could be argued that, for all the above-mentioned reasons, folklore records do not reflect the transfer of information from the press.